

17. FANGSTGROPER OG LEDEGJERDER FRA STEINALDER TIL JERNALDER I ELVERUM

Julian Post-Melbye¹ og Jostein Bergstøl¹

Langs rv. 3 gjennom Østerdalen kan vi se fareskilt med elgkryssing og viltgjerder som skal hindre elgen i å komme ut i veibanen. Tiltakene er nødvendige fordi veien er lagt gjennom omfattende elgtrekk. Både mennesker og elg har ferdes i Østerdalen i årtusener, og like lenge har folk jaktet og fangstet intensivt på den kjøtrike og viktige ressursen (se kapittel 2 i denne boken).

Fangstgroper, også benevnt dyregraver, finnes fra Setesdalsheiene i sør, til Kolahalvøya i nord. Både rein og elg har blitt fangstet i slike feller, og rent funksjonelt så representerer gropene for elg og rein det samme; de skal få dyr som er på trekk til å falle ned i en overdekket grop. Det har vært brukt ulike lede- og sperreanordninger for å få dyrene til å gå i fellene. Det er allikevel noen forskjeller mellom typene for elg og rein. Den tydeligste er forskjellen i størrelse. Den tilsvarer forskjellen i størrelsen på dyrene. Elgen må ha en dypere grop for ikke å kunne hoppe opp igjen. Reinsgropene er sjeldent dypere enn to meter, mens de som er laget for elgfangst kan være ytterligere en meter dypere. Fortidens jegere hadde ikke moderne spader å grave med, og de gravde neppe dypere enn nødvendig for å gjøre fellene effektive for det dyret du skulle fange.

Der tettheten av anlegg er størst, er der det trekker mange dyr mellom sesongbeiter. Dette gjelder både for elg og rein. I elgrike områder sør i både Norge og Sverige finnes det ikke fangstgroper. Dette kan komme av at dyrene står i de samme områdene gjennom hele året, og ikke har sesongvandringer.

I middelalderens lovtekster er nettopp bruken og plasseringen av fangstanlegg omtalt og regulert. Frostatingsloven sier blant annet at enhver kan sette opp et fangstanlegg i allmenningen så lenge man ikke plasserer det slik at man ødelegger en annens jaktlykke. Hvis et anlegg har ligget brakk i 20 vintre, kan andre sette det i stand og bruke det så lenge det blir vedlikeholdt (Frostatingslova: kap 9). I Magnus Lagabøters Landslov av 1274 er brakkleggingsperioden redusert

til 10 vintre, og ingen kan bygge et nytt anlegg så nær at man kan høre et øksehogg (Solli 2018).

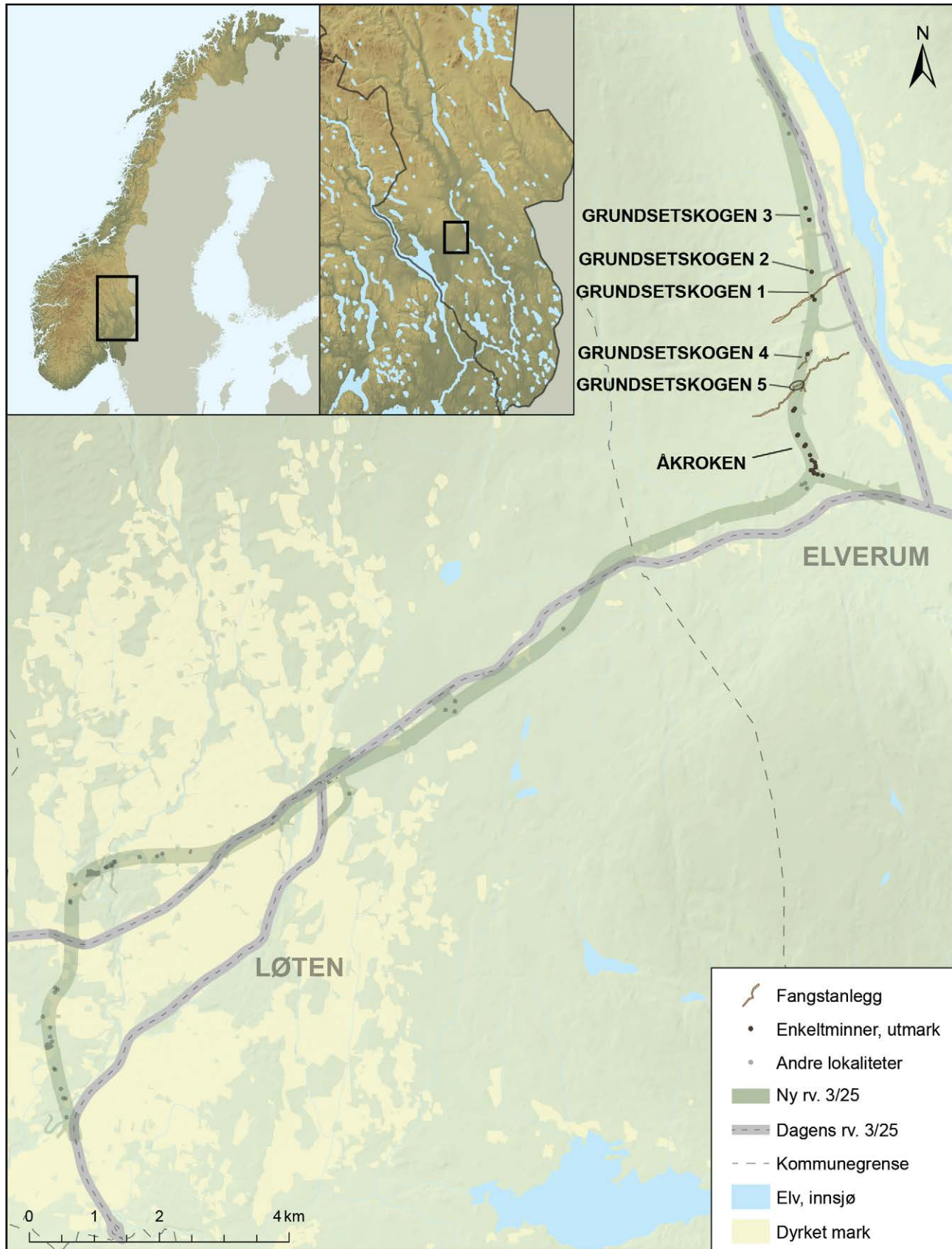
Problemstillingene knyttet til undersøkelsen av de parallelle rekkene med fangstgroper i Elverum handlet derfor om konstruksjonsmåte av groper og ledegjerder, og hvordan anleggene forholdt seg til hverandre med henblikk på alder, samtidighet og avstand.

Fangstgroper finnes i mange andre steder i skog- og fjellområdene i Norge, og i lavereliggende skogsterreng, som i Elverum, er det fangst av elg som har vært viktigst. Østerdalen er et av områdene med størst tetthet av fangstanlegg. Det er registrert i overkant av 4000 fangstgroper for elg og rein hvorav omtrent 1100 elggroper fra Os til Elverum. En del av dem har også blitt fagmessig undersøkt, og spesielt har utgravningsvirksomheten vært stor i Åmot kommune (Bergstøl 1997; Stene 2014). Gjennom undersøkelsen av 21 groper fordelt på seks ulike anlegg i Elverum har imidlertid muligheten bydd seg til å utvide perspektivene på fangstanleggene i Østerdalen, og samtidig revitalisere flere av de mange mindre undersøkelsene som er gjennomført i regionen de siste tiårene. Målet med denne artikkelen er å presentere resultatene fra utgravningene ved rv. 3, samt å presentere forskningsstatus rundt konstruksjonsmåter for fangstgroper og ledegjerder til elgfangst.

17.1 UNDERSØKELSER AV FANGSTGROPER I REGIONEN

Fangstgroper var en lite undersøkt gruppe med kulturminner det første århundret med norsk arkeologi. På 1970-tallet ble imidlertid interessen for, og bevisstheten om, disse kulturminnene større, og i takt med dette økte også kunnskapen (Gundersen 2016:220). De første store undersøkelsene av fangstgroper for elg her til lands ble gjennomført i forbindelse med Dokkfløy-reguleringen (1986–1989), og deretter ble forståelsen av kulturminnetypen ytterligere bedret gjennom Rødsmoen-prosjektet

¹ Kulturhistorisk museum, Universitet i Oslo.

Figur 17.1. Undersøkte fangstanlegg i forbindelse med rv. 3/25. Kart: Ingvild Tinglum Bockman, KHM.

(1994–1997) og Gråfjell-prosjektet (2003–2005). På Dokkfløy ble 38 groper undersøkt, fordelt på fem anlegg. I tillegg ble det funnet ledegjerde i myr mellom flere av gropene (Jacobsen 1989). På Gråfjell ble det undersøkt 35 groper fordelt på fire anlegg (Amundsen 2007).

I tillegg til disse større prosjektene har det vært foretatt en rekke mindre undersøkelser i de indre områder av Østlandet. I Elverum er det gjort utgravninger på Grundset, ned mot Glomma (Mikkelsen 1986), like nord for Heradsbygd ved Hagen grustak (Ristvedt 2000) og ved Tassåsen (Bergstøl 2014). På Grundset ble det datert to fangstgroper til 210–480 e.Kr., mens groper på Hagen ble datert til 455–595 e.Kr. og 965–1040 e.Kr. Gropene fra Tassåsen var betydelig eldre, og ble datert til bronsealderen.

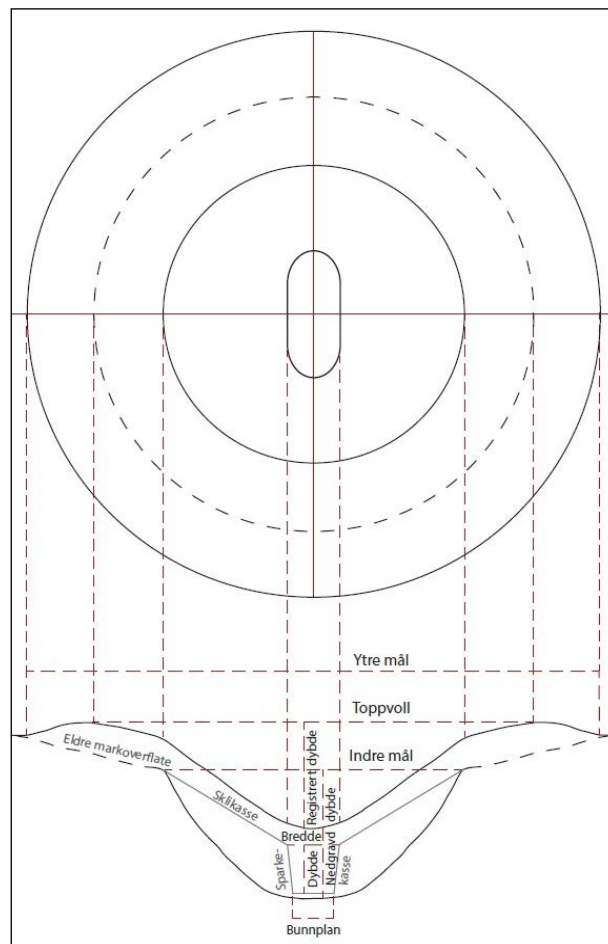
17.2 ELGFANGSTENS LANDSKAP

Skogsområdene rundt Grundset består av åpen, tørr furumo avbrutt av små myrpartier. Furuskogen i området er høy- og rettvokst, noe som gir lav undervegetasjon bestående av mye lyng og mose. Dette skaper et åpent, slakt hellende parti fra Glomma og frem til terrenget hever seg opp i den 1,5–2 meter brede dalsiden. Her har det vært en bred korridor som elgen har kunnet bevege seg gjennom. Dette har ført til at det er anlagt flere lange fangstanlegg som krysser strekket fra Glomma og opp i dalsiden.

Undergrunnen på disse furumoene består av fin, sandig silt, som er godt egnet til å grave i. Det er nesten ikke stein i bakken, og det har vært lettere å anlegge fangstgroper her enn i områder med morenejord. At det er lett å grave betyr også at sideveggene ofte har kollapset, noe som har bidratt til at det tidvis har dannet seg suksessive lag i tilfeller der gropene ble reparert og gjenbrukt. Lokalitetene som ble undersøkt lå på flat furumo, med unntak av Grundsets kogen 5, som lå i en skråning, men også dette anlegget strakte seg inn i flater på begge sider. Den nye veitraseen krysser følgelig seks fangstgroprekker, og viser at elgen har trukket gjennom dalgangen parallelt med Glomma. Om vinteren står flere dyr nede i dalene, mens de har sommerbeite i høyereliggende skogsområder (Odden mfl. 1996). Dyrene kan ha passert på både vår- og høsttrekk, men det er på høsttrekket elgen er i best kondisjon.

17.3 METODE OG MATERIALE

Ved rv. 3/25-prosjektet ble det undersøkt 21 fangstgroper knyttet til seks ulike fangstanlegg. Det særegne ved dette prosjektet er at det ble anledning til

Figur 17.2. Prinsippskisse for dokumentasjon av fangstgroper (Gundersen 2016).

å undersøke seks parallelle rekker som om har blitt anlagt for å fangste på det samme trekket. Dermed blir det et viktig materiale for å forstå funksjonen og sekvenseringen av så mange anlegg tett på hverandre.

Alle fangstgroper ble snittet med gravemaskin. De fleste ble gravd i to motstående kvadranter for dokumentasjon i kryssprofil (figur 17.2). Fangstgropernes profiler ble tegnet i skala 1:20 for å gi en god dokumentasjon på indre og ytre mål, dybder og masseforflytninger.

17.3.1 Grundsets kogen 1

Fangstanlegget Grundsets kogen 1 (id 152069) har 26 registrerte fangstgroper fra Borgen i Grundsetmarka og ned til nåværende rv. 3. De registrerte enkeltminnene 152069-11, -12, -23 ble undersøkt. Enkeltminne nr. 152069-2 ble avskrevet ved undersøkelsen. Terrenget helte slakt fra vest mot øst, og ved den sørvestre delen av feltet lå det et lite tjern og et myrlendt parti. På Grundsets kogen 1 ble det totalgravd tre fangstgroper, hvorav en var gjenbrukt som kullgrop. Det ble totalt avdekket 1700 m² med gravemaskin. Innenfor dette

området ble det påvist 14 strukturer tolket som rester etter stolpehull.

17.3.2 Grundsetskogen 2

På Grundsetskogen 2 (id 155082) ble det undersøkt en fangstgrop og en kullgrop feilregistrert som fangstgrop. I tillegg grov vi en grop som var oppgitt under konstruksjon. Om denne sistnevnte gropen var tiltenkt som kull- eller fangstgrop er uvisst. På hver side av veitraseen er det registrert fangstgroper som viser at fangstanlegget har strukket seg øst-vest (figur 17.1). Det ble foretatt en begrenset flateavdekking (250 m²) mellom de to undersøkte grovene, A1209 og A1219, for å lete etter et sperregjerde som kan ha inngått i fangstsystemet. Dette ble gjort i forkant av undersøkelsen av A1219, som viste seg kun å være en kullgrop. At vi ikke fant spor etter et sperregjerde mellom en fangstgrop og kullgrop, fremstår i ettertid som et forventet resultat.

17.3.3 Grundsetskogen 3

På Grundsetskogen 3 (id 155085) ble det undersøkt to fangstgroper og en frittliggende kullgrop. Den ene fangstgropen var også gjenbrukt som kullgrop (A1305). Hele fire groper måtte avskrives på denne lokaliteten. Det ble gjenfunnet en god del moderne militært materiell fra øvelsesaktivitet i området, og feilregistreringene må sees i lys av dette. Blant annet var den ene gropen fylt med sko og patronhylser. Fra registreringene ble fangstanlegget beskrevet som bestående av 7 fangstgroper, Orientert NV-SØ. Det skulle heller ikke utelukkes at lokaliteten fortsatte mot NV. To av de undersøkte fangstgrovene var tidligere registrert som kullgroper. Etter Kulturhistorisk museums undersøkelse er anlegget tolket å ha strukket seg SV-NØ som de andre undersøkte anleggene langs veitraseen. I åssiden utenfor traseen ligger det flere registrerte groper (for eksempel id 75755) som antakelig tilhører samme fangstanlegg. På LIDAR-data fra 2016 synes en lengre rekke med groper som trekker opp i lia sammen med id 75755, men disse er ikke kontrollregistrert i felt.

17.3.4 Grundsetskogen 4

På Grundsetskogen (id 152007) 4 ble det undersøkt fem fangstgroper og to kullgroper langs kanten av en myr. Myrdraget ligger i overgangen mellom den slakte hellende furuskogen og den store flate Grundsetmoen, som strekker seg ned til Glomma. Området var sterkt preget av mange trestubber og dype kjørespor etter hogstmaskiner. Fra registreringene bestod fangstanlegg

av 7 fangstgroper som strakk seg over et 380 meter langt belte i retning NØ-SV. Størrelsen på fangstgrovene varierte fra gjenfylte svake markeringer i sørvest til store markerte groper med kraftige voller i nordvest. Noen av fangstgrovene var tidligere registrert som enkeltliggende kullgroper. Fangstgrop A1442 skilte seg ut ved at den hadde blitt tildekt av en yngre grop som var gravd i kanten av det eldre anlegget, og når den nye gropen ble gravd, ble fangstgropen forseglest. Det er uklart hva den yngste gropen skulle benyttes til, muligens er det en ikke ferdigstilt fangst- eller kullgrop. Ved kollaps av den opprinnelige fangstgropen her hadde det dannet seg tydelige lagskiller. Fangstanlegget er sannsynligvis sammenhengende med tidligere registrerte enkeltliggende groper i SV (for eksempel id 78309). Dette anlegget løper parallelt over flere hundre meter med fangstanlegget på Grundsetskogen 5 (id 152033). Det ble flateavdekket 500 m² mellom A1405 og A1412 uten å påvise noen strukturer.

17.3.5 Grundsetskogen 5

Hele fangstanlegget (id 152033) med 72 registrerte fangstgroper strekker seg fra åsen ved Kaldkjell og ned mot Glomma. På Grundsetskogen 5 ble det undersøkt fire fangstgroper, fra toppen av en åsrygg og ned mot en flate i NØ. Fangstgrop A1460 hadde en eldre, gjenfylt fangstgrop liggende tett på (A1460B). I motsetning til de andre Grundset-lokalitetene var ingen av disse fangstgrovene gjenbrukt som kullgroper. Muligens har dette med terrenget å gjøre. Lokaliteten lå over kanten på en rygg med veldrenert, skrinn undergrunn og uvanlig lite vegetasjon. Slik har det nok også vært i eldre tider. Dette har ført til en åpning i vegetasjonen hvor det nesten ikke har vokst furu, og følgelig har det vært liten grunn til å anlegge kullgroper på stedet.

17.3.6 Åkroken

Fangstanlegget (id 10713) på Åkroken ble funnet ved en tilfældighet da en kullgrop viste seg å være en fangstgrop. Gropen lå på toppen av en tørr rygg øst for elven Terningåa. Ettersom traseen gikk parallelt med elva, krysset den anlegget på tvers. Følgelig ligger det bevart groper på begge sider av veitraseen. Flere av dem er godt synlig på LIDARdata fra 2016.

17.3.7 Dateringsproblematikk og gropenes alder

Fangstgroper kan dateres på flere måter (Bergstøl 2015b). I heldige tilfeller finnes det bevart rester av en indre trekonstruksjon, noe som gir gode muligheter for C14-dateringer. Svært ofte finner vi imidlertid

Lokalitet	Strukturnr.	Ytre diam (mellom toppene på vollene)	Bunnplan i cm	Dybde	Vollens tykkelse
Grundset 1	A1190	540	330x220	220	skadet
Grundset 1	A1176	850	200x160		skadet
Grundset 1	A1164	700	300x200	220	30
Grundset 2	A1209	560	100x180	200	20
Grundset 3	A1305	680	100x150	200	skadet
Grundset 3	A1292	500	100x ukjent	180	skadet
Grundset 4	A1398	500	120x160	160	uklare
Grundset 4	A1405	800	ukjent	180	skadet
Grundset 4	A1412	540	130x110	200	
Grundset 4	A1421	550	130x100	180	
Grundset 4	A1442	dobbelgrop	130	180	80
Grundset 5	A1482	600	130x100	230	
Grundset 5	A1466	600	160x100	240	40
Grundset 5	A1474	600	120x150	200	
Grundset 5	A1495	500	130x110	240	
Åkroken	A777	400	120xukjent	200	

Tabell 17.1. De undersøkte fangstgropernes dimensjoner.

kun rester av trekull i bunnen av gropene, som trolig stammer fra konstruksjonen ettersom ytterveden på stokkene ble avsvidd for å hindre at de råtnet. Det kan knyttes usikkerhet til slike «løse» kullbiter i nedgravningene, siden det også kan havne forkullet tre i bunnen av naturlige årsaker. Et supplement eller alternativ er derfor å datere materiale fra de gamle markoverflatene, under vollene. Da gropene ble gravd, så ble massene lagt rundt gravehullet. Dette forseglede den gamle markoverflaten, som inneholder mye organisk materiale. Trekull fra den gamle bakken kan ha høy alder ettersom trærne kan ha vært gamle, eller det kan være rester etter eldre skogbranner, fra lenge før anleggets konstruksjon. Det kan imidlertid også finnes materiale som ikke hadde høy egenalder da det ble begravet, som frø og makrofossiler.

Det ble derfor forsøkt å flottere jordprøvene for makrofossiler fra alle fangstgroperne for å frembringe materiale med så lav egenalder som mulig. Flottering av 32 prøver ble utført ved Miljöarkeologiska Laboratoriet, Umeå Universitet, men det ble ikke funnet makrofossiler fra fangstgroperne (Östman & Hellsten 2016). Prøvematerialet som ble innsamlet fra gammel markoverflate under vollene ble derfor datert på trekull etter en detaljert vedartsbestemmelse ved Moesgaard museum (Out mfl. 2016). Det ble

da valgt ut materiale med lavest mulig egenalder for datering (se tabell 17.2).

Siden fangstgroper gjerne også dateres på innrast materiale som har havnet i gropa etter bruk, er det helt essensielt å forstå gjenrasingsforløpet. Ettersom gropene var gravd ned i silt og sand, har de vært utsatt for erosjon. På grunnlag av dette er det lagt til grunn i tolkningene at gropene har vært utsatt for kollaps, og dette har nødvendiggjort støtte i form av indre konstruksjoner i tre.

I tillegg til usikkerhet rundt dateringsprøvene i seg selv har fangstgroperne ofte blitt gjenbrukt, reparert og ombygd. Det kan derfor også oppstå usikkerhet om det er etableringen, bruken eller den avsluttende fasen som tidfestes. De eldste fangstgroperne for elg i Norge er funnet på Almemoen ved Hønefoss og er datert til senmesolitikum (Bergstøl 2015a). Potensielt kan derfor samme grop ha blitt gjenbrukt i årtusener, og groper innenfor samme anlegg kan ha et stort tids-spenn. Dette nødvendiggjør en kildekritisk vurdering av stratigrafien som danner grunnlag for tolkning av hvordan gropene er dannet, brukt, gjenbrukt og forfalt. Samtidig dateres det flere prøver fra hver grop i forskjellige kontekster slik at man har et godt grunnlag for å diskutere faser og brukstid.

Lokalitet	Lab. nummer	Struktur/prøve	Konvensjonell radiokarbonalder	Avvik	Vedart	prøvested	Kalibrert 1Σ	Kalibrert 2Σ
Grundset1_1285	Beta-442747	A1164, PM1285	1870	30	Nåletre, kongleskall	voll	82–210 e.Kr.	73–226 e.Kr.
Grundset1_1291	Beta-442748	A1164, PM1291	2470	30	Nåletre, kongleskall	bunn	753f. Kr.–538f.Kr.	768f. Kr.–431f.Kr.
Grundset1_1282	Beta-442749	A1176, PM1282	1880	30	Furu, S/G	innrast	74–208 e.Kr.	66–222 e.Kr.
Grundset2_1271	Beta-442750	A1209, PM1271	1120	30	Nåletre, kongleskall	innrast	893–970 e.Kr.	778–995 e.Kr.
Grundset3_1303	Beta-442751	A1292, PM1303	2100	30	Nåletre, kongleskall	voll	170f. Kr.–61f.Kr.	198f. Kr.–47f.Kr.
Grundset3_1304	Beta-442752	A1292, PM1304	2080	30	Furu, S/G	innrast	157f. Kr.–51f.Kr.	191f.Kr.–3f. Kr.
Grundset3_1360	Beta-442753	A1305, PM1360	2110	30	Nåletre, kongleskall	voll	181f. Kr.–92f.Kr.	204f. Kr.–46f.Kr.
Grundset3_1361	Beta-442754	A1305, PM1361	2150	30	Furu, G	voll	350f. Kr.–117f.Kr.	356f. Kr.–61f.Kr.
Grundset4_1440	Beta-442755	A1405, PM1440	1640	30	Furu, K	bunn	353–505 e.Kr.	336–535 e.Kr.
Grundset4_1441	Beta-442756	A1405, PM1441	1740	30	Nåletre, kongleskall	voll	251–337 e.Kr.	236–386 e.Kr.
Grundset4_1460	Beta-442757	A1405, PM1460	1810	30	Ubest., knopp	bunn	140–242 e.Kr.	128–323 e.Kr.
Grundset4_1508	Beta-442758	A1405, PM1508	2760	30	Bjørk, S	voll	929–844f. Kr.	992–830f. Kr.
Grundset4_1505	Beta-442759	A1442, PM1505	1840	30	Nåletre, kongleskall	voll	133–216 e.Kr.	86–242 e.Kr.
Grundset4_1506	Beta-442760	A1442, PM1506	1730	30	Ubest. Løvtre, K	bunn	254–376 e.Kr.	243–386 e.Kr.
Grundset4_1507	Beta-442761	A1442, PM1507	1900	30	Furu, S	bunn side	69–130 e.Kr.	28–214 e.Kr.
Grundset5_1527	Beta-442762	A1466, PM1527	3470	30	Nåletre, kongleskall	voll	1877–1744 f.Kr.	1884–1695 f.Kr.
Grundset5_1528	Beta-442763	A1466, PM1528	2180	30	Selje/osp, S/G	bunn	354–193 f.Kr.	361–168 f.Kr.
Grundset5_1530	Beta-442764	A1466, PM1530	4170	30	Bjørk, S/G	voll	2876–2696 f.Kr.	2882–2636 f.Kr.
Grundset5_1524	Beta-442765	A1495, PM1524	3130	30	Nåletre, kongleskall	bunn	1438–1321 f.Kr.	1495–1300 f.Kr.
Grundset5_1523	Beta-442766	A1495, PM1523	1310	30	Osp, S/G	voll, rotvelt?	663–764 e.Kr.	656–769 e.Kr.
Akroken1570	Beta-442767	A776, PM1570	1700	30	Furu, G	voll	264–391 e.Kr.	253–406 e.Kr.
Akroken1571	Beta-442768	A776, PM1571	1370	30	Furu, kongleskall	bunn	643–671 e.Kr.	608–689 e.Kr.
Grundset1_1281	Beta-442960	A1176, PM1281	6120	30	Furu, S/G	voll	5202 f.Kr.–4995 f.Kr.	5208–4691 f.Kr.
Grundset5_1525	Beta-446712	A1474, PK1525	3670	30	Furu, ES	voll	2132–1981f. Kr.	2139–1957 f.Kr.
Grundset5_1568	Beta-446713	A 1482 PK1568	3740	30	Furu, G	voll	2201–2054 f.Kr.	2275–2035 f.Kr.
Grundset5_1569	Beta-446714	A1482, PK1569	1710	30	Furu, G	bunn	260–386 e.Kr.	251–397 e.Kr.

Lokalitet	Lab. nummer	Struktur/ prøve	Konvensjonell radiokarbonalder	Avvik	Vedart	prøvested	Kalibrert 1Σ	Kalibrert 2Σ
Grundset5_1526	Beta-446715	A1474, PK1526	1140	30	Furu, YG/K	bunn	880–970 e.Kr.	777–981 e.Kr.
Grundset4_2000	Beta-446716	A1442, PK2000	660	30	Furu, YS/YG	ras	1285–1385 e.Kr.	1277–1393 e.Kr.
Grundset4_2001	Beta-446717	A1442, PK2001	900	30	Furu, YS/YG	ras	1046–1185 e.Kr.	1039–1210 e.Kr.
Grundset4_2002	Beta-446718	A1442, PK2002	1300	30	Selje/osp, YG	ras	669–764 e.Kr.	660–770 e.Kr.

Tabell 17.2. Dateringer. S:stamme. G: Gren. YG: Yngre gren. ES: eldre stamme. K: kvist.

17.4 KONSTRUKSJONENE

Bortsett fra de steinmurte fangstgropene for rein er det kjent svært få velbevarte fangstgropene i Sør-Norge, og der hvor de er funnet, har dokumentasjonen tidvis vært sparsom (Barth 1994). Grunnlaget for å tolke konstruksjonsmåten er derfor ikke stor. I forbindelse med Dokkfløy-undersøkelsene på 1980-tallet ble det arbeidet målrettet med konstruksjonsspørsmålet. Det ble antatt at det hadde vært ei rektangulær kasse nederst, og så en trakt med halvkloveringer lenger opp (Jacobsen 1989), og i senere tolkninger har gjerne disse resultatene blitt lagt til grunn. Slik var det også etter utgravningene på Gråfjell, noen mil nord for Elverum (Amundsen 2007:131). Den samme tolkningen ble fremsatt på Rustmoen i Vinstra, som ble anlagt ved å bygge en traktformet grop, med en innsatt sparkekasse (Gundersen 2016:226). På Rødsmoen ble det funnet en halvklovering i en av gropene, men man fikk da ikke profilene til å stemme med funnene fra Dokkfløy (Bergstøl 1997). Det ble derfor antatt at det ikke hadde vært en trekasse, men et større lokk med en mindre åpning. Denne tolkningen ble senere forlatt. Ved Mugga i Femunden og ved Ledsageren i Stor-Elvdal ble det funnet rester etter noe som ble tolket som spiddstokker. Så langt har alle dateringer av antatte spiddstokker imidlertid vist seg å være fra nyere tid (Barth & Barth 1981, 1986; Vorren 1997), og spiddfunnene har derfor trolig ikke direkte relevans for de langt eldre gropene som ble undersøkt ved rv. 3/25-prosjektet.

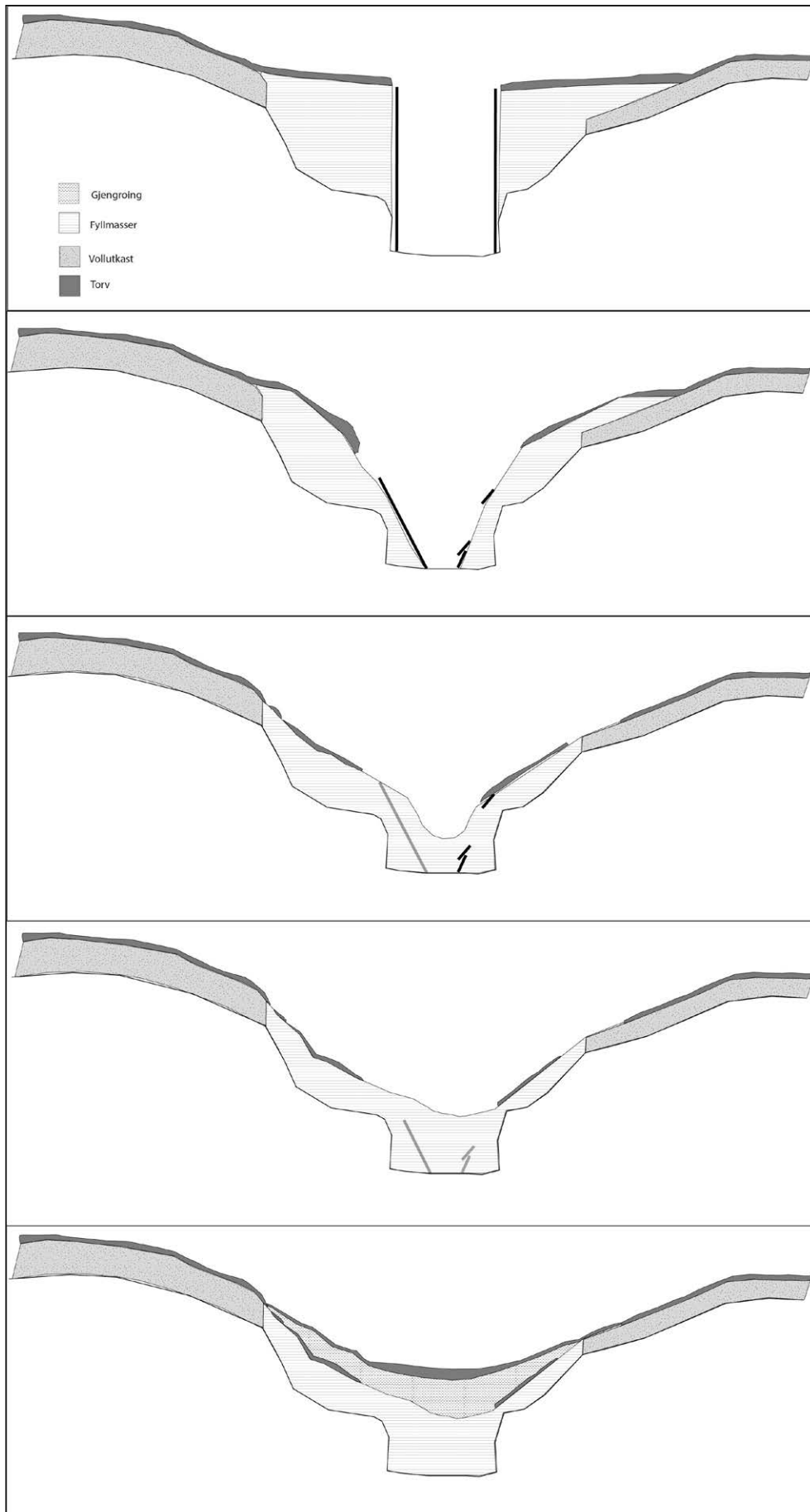
Nylig ble det også funnet ei grop under maskinell registrering i dyrket mark i Sørums kommunen i Akershus hvor gropa har hatt loddrette vegger, med stokker stående tett i tett (Pers. med. Bjarne Gaut, Akershus fylkeskommune). På grunn av de usedvanlig godt bevarte stakkene ble det antatt at gropa var svært ung, men en stakk ble likevel datert, og viste seg å være fra 1300-tallet.

Undersøkelsene fra rv. 3/25 viser en litt annen konstruksjonsmåte enn den som presenteres ut fra

tolkninger av materialet fra for eksempel Dokkfløy, Gråfjell og Rustmoen. Det er en viss forskjell etter som de ovennevnte gropene hovedsakelig er datert til middelalder, uten samme tidsdybde som på Grundset. I tillegg er de anlagt i en annen type terreng. I vår tolkning har vi kommet frem til en annen konklusjon enn ved Gråfjell og Rustmoen. Legger vi vår tolkning til grunn, aktualiserer dette flere dateringer som ble avskrevet som natur i oppsummeringen av Gråfjell-prosjektet. Vi tolker nedgravingen og en direkte igjenfylling av kantene inn til sparkekassa som samtidige. For å klare å grave en så dyp grop med datidens graveredskap, måtte selve gravehullet skrå innover. Hullet var derfor mye større enn den kassa som til slutt ble bygd inni. Derfor ender man opp med slike profiler og utvaskingslag med relevant daterbart materiale ut i kantene av en større nedgravning. Dette gjør at flere av de eldste dateringene fra Gråfjell faktisk er knyttet til konstruksjonstiden og ikke naturlige prosesser i undergrunn. Disse dateringene blir tatt opp igjen i artikkelen om fangstgropene i senneolitikum og bronsealder (kapittel 18 i denne boken).

For å begrunne tolkningsforslaget er det nødvendig med en detaljert gjennomgang av prosessen som har gjort at gropene ser ut som de gjør i dag. Vi har derfor skissert måten gropene har rast sammen på, slik at vi bedre kan forstå hvordan de så ut mens de var i bruk.

Jordlagene, slik de fremstår når man snitter fangstgropene i dag, representerer egentlig en sekvens av hendelser fra den ble konstruert (Bergstøl 2015a). Gropene som er gravd i løse masser, må ha en indre forstøtning for ikke å rase sammen. Funn fra en rekke utgravninger har vist at denne har vært tre. Det kan ha vært liggende stokker, nærmest som laft, eller det kan ha vært stående stokker som har vært drevet ned i bunnen. De eneste skikkelig utgravde fangstgropene har hatt stående stokker, både på Aursjøen (Bergstøl 2006) og Sørums kommunen i Akershus, som nevnt ovenfor. Når en grop blir oppgitt, vil tømmeret råtne etter noen år, selv om ytterveden har vært forkullet for

Figur 17.3. Prinsippskisse over fangstgrop fra bruksfase til sammenrast. Figur: Julian Post-Melbye, KHM.

å bevares lengst mulig. Gropene har vært rektangulære, og trykket fra jorda mot sideveggene vil være størst midt på langsiden. Vi må derfor anta at de har rast der først. De loddrette veggene vil rase inn raskt etter at tømmeret er svekket av forråtnelse. Vi har skissert modellen i figur 17.3. Toppdekket har hatt røtter og vegetasjon, og har dermed holdt bedre sammen, på samme måte som man kan se i et grustak, der torven henger over kanten. Ettersom massene lenger og lenger ut fra midten gradvis siger ned mot midten av gropa, vil toppdekket og den gamle markoverflaten bøye seg innover og nedover i gropa. Det er dette vi ser på alle profiler når det hvite utvaskingslaget fra den gamle markoverflaten skrår innover. Selve gropa var tom da den gikk ut av bruk, og all masse som ligger nedi gropa, må nødvendigvis ha flyttet seg dit. De ulike fyllskiftene vi ser i profilet, er ikke nødvendigvis avgrensning av den opprinnelige nedgravningen, men grensen for hvilke masser som har flyttet seg nedover og innover ved sammenrasingen. Et ekstra kompliserende forhold er om gropa har rast sammen, og så blitt satt i stand igjen. Dette kan vi se enkelte steder som et dobbelt podsolprofil, men det er ikke funnet ved rv. 3/25-undersøkelsene.

I felten ble alle gropenes bunnplan tolket som rektangulære, mens lenger opp i gropene hadde flere av dem nærmest kvadratisk form. Dette kan forklares ved å studere hvordan den opprinnelige konstruksjonen ble gravd. De øvre delene som ble gravd ut, dannet en vid grop for å skape godt med arbeidsrom og sikre at sideveggene ikke ble for ustabile i de løse massene. Deretter ble den dypeste delen av gropa gravd etter den ønskede formen og stabilisert med en tømret kasse (se figur 17.3). Når dette så var på plass, ble det tilbakefylt masser rundt kassen i de øvre delene også. Dette bidrar til å gi fangstgropene et noe skålformet utseende i profil selv om de i sin brukstid hadde rette vegger. Gropa A1495 hadde større steiner inne i gropa i alle fire undersøkte profiler, noe som viser at kassen ikke kunne hatt skrå vegger.

I Grundsetskogen målte gropene opp mot 6 meter i indre diameter (figur 17.2), slik de ble observert i terrenget. Til sammenligning var den gjennomsnittlige indre diameter ved Rødsmoen og Gråfjell henholdsvis 3,4 meter og 4,7 meter (Amundsen 2007). Det kan være ulike konstruksjonsmåter som forklarer denne forskjellen, men det kan også komme av ulikheter i målemetode. Den indre kassen har vi tolket til å ha vært mellom 1 og 1,5 meter i bredde. Gropenes dybde var ca. 2 m, mens gjennomsnittlig skulderhøyde for dagens elg ligger på under 180 cm (177 okse / 176 ku)². Før sammenrasingen har vollen også vært høyere.

Ved et fall ned i en såpass dyp og smal konstruksjon vil elgen bli sittende fast uten mulighet til å ta fart for å hoppe opp. Denne typen konstruksjon må sees i sammenheng med den typen sperregjerde som ble undersøkt på Grundsetskogen 1. Ruseformen vil kunne føre elgen over med riktig vinkel slik at hele kroppen stuper nedi kassa med frembena.

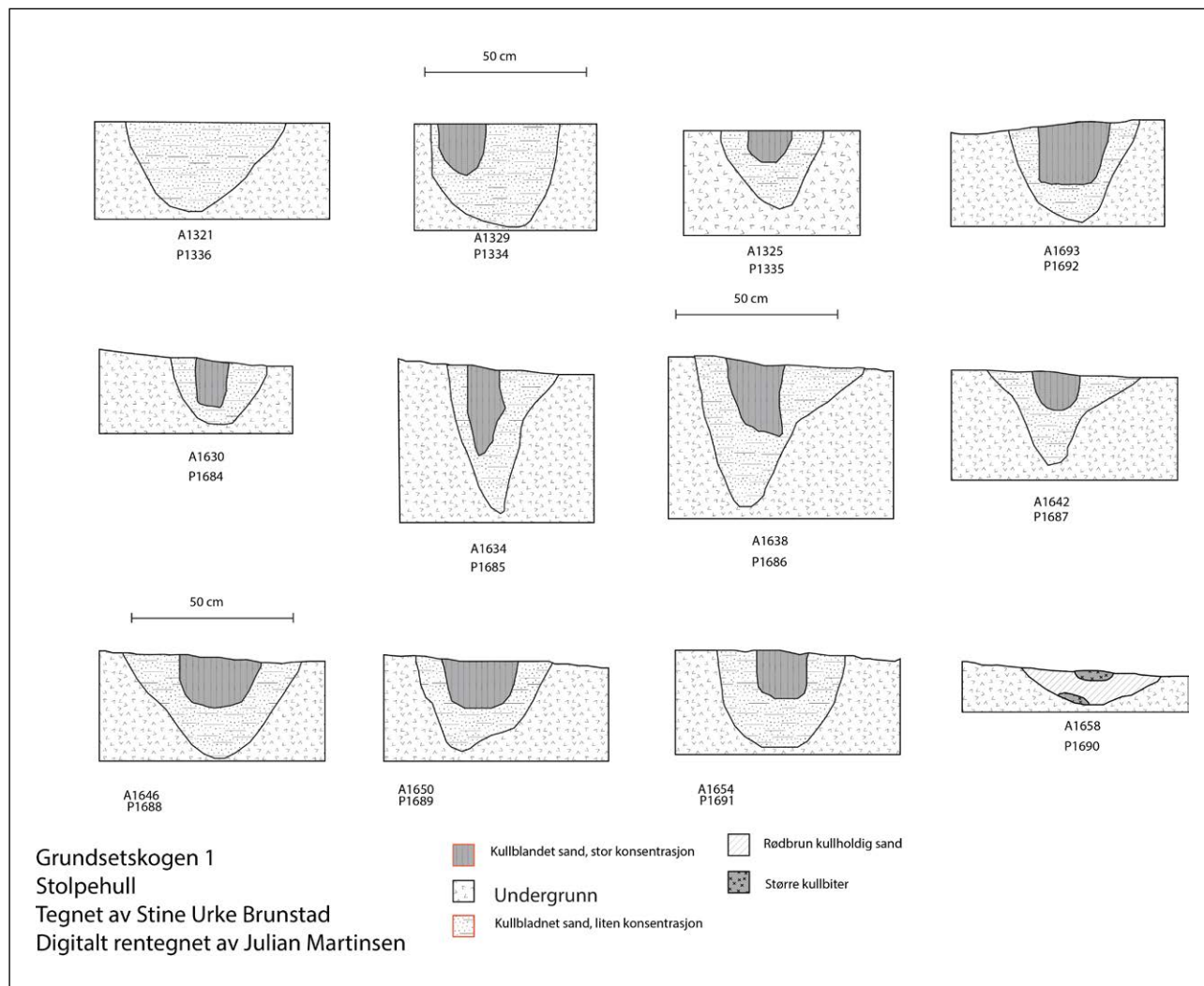
17.5 LEDEGJERDER

Sammenlignet med andre arkeologiske spor er elgfangstgropene en lite undersøkt kategori, og gjerdene mellom gropene er bare funnet ved noen ytterst få utgravninger. Det er derfor svært lite sammenlignbart materiale for elgfangst. Gropenes plassering i terrenget og avstanden mellom dem antyder imidlertid at det må ha vært en form for fysisk styring av dyrene for å få dem til å gå i fellene, hvis ikke ville de bare kunne spasere uhindret mellom fellene. På Grundsetskogen 1 ble det påvist spor etter et slikt gjerde. Dette dreier seg om grove stolper (20–30 cm diameter) som har stått med en innbyrdes avstand på inntil 5 meter (figur 17.5).

Det ble dokumentert 14 strukturer gravd ned i undergrunnen tolket som stolpehull til gjerdestolper. Disse stolpehullene hadde et uniformt preg. Avstanden mellom stolpehullene varierte fra 3 til 6 meter. Stolpehullene var 30–40 cm i diameter og 20–40 cm dype. To dateringer fra stolpehullene er utført på kongleskall. Disse ble funnet ca. 50 cm under dagens marknivå. Disse to gjør det vanskelig å forklare stolpehullene som for eksempel spor etter brente røtter. Det er heller ikke stor sannsynlighet for at dette er gammel mark som har rast inn lenge etterpå, ettersom kongleskallene ikke burde være godt bevart i et aktivt jordlag. A1658 bar preg av å kunne være brent på stedet på grunn av den røde sanden. Dette var også det grunneste og mest usikre stolpehullet (fig. 4). Det foreligger dateringer fra A1325, A1630, A1634 og A1693. Tre av stolpene er datert til tidsrommet 1900–1700 f.Kr. Den siste (A1634) er datert til rundt år 1000 e.Kr.

Det er oftest antatt at gjerdene har blitt bygd med utgangspunkt i stående trær (hafell), og at det derfor bare var i myr det ble bygd med stolper og man kunne finne rester etter dem arkeologisk. Myrfunnene vi kjenner, er av skigardlignende konstruksjoner (Jacobsen 1992; Gustafson 2007). Ved våre undersøkelser i Elverum har man for første gang funnet spor av stolper som er satt opp inn mot selve gropene. Til tross for at det ble torvet av et 1700 kvm stort område, ble det bare funnet 14 stolpehull innenfor et avgrenset

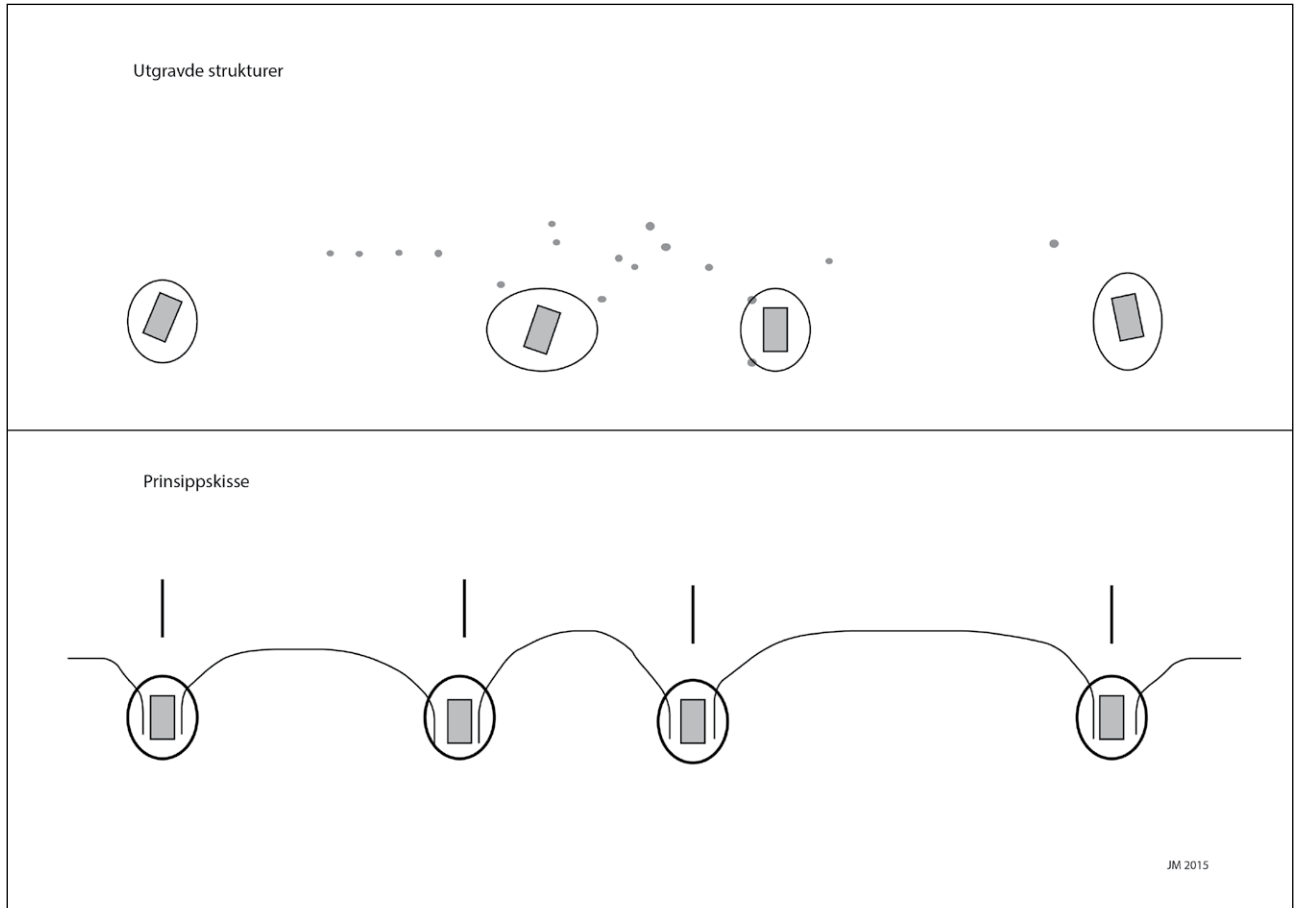
2 <https://www.hjortevilt.no/fakta-om-artene/elg/>

Figur 17.4. Et utvalg av undersøkte stolpehull. A1658 er ikke et stolpehull, men heller et resultat av skogbrann. Figur: Stine Urke Brunstad og Julian Post-Melbye, KHM.

Lokalitet	Lab. nummer	Struktur/prøve	Konvensjonell radiokarbon alder	Avvik	Vedart	Strukturtype	Kalibrert 1 Σ	Kalibrert 2 Σ
	Ua-53069	A1325 PK1335	3409	27	Furu, YG	Stolpehull	1891–1908 f.Kr.	1699–1916 f.Kr.
	Ua-53075	A1630 PK1684	4483	28	Furu, ES	Stolpehull	1714–1909 f.Kr.	1697–1918 f.Kr.
	Ua-53076	A1634 PK1685	957	25	Furu, kongleskall	Stolpehull	1026–1150 e.Kr.	1022–1155 e.Kr.
	Ua-53385	A1634 PK1685 B	956	25	Furu, K	Stolpehull	1026–1150 e.Kr.	1022–1154 e.Kr.
	Ua-53077	A1693 PK1692	2425	26	Furu, kongleskall	Stolpehull	1892–1906 f.Kr.	1700–1916 f.Kr.
	Ua-53384	A1693 PK1692 B	2474	26	Furu, K	Stolpehull	752–541 f.Kr.	770–484f. Kr.

Tabell 17.3. Datering av stolpehull. YG: Yngre gren. ES: eldre stamme. K: kvist.

Figur 17.5. Utgravde strukturer og prinsippskisse av tolkningen. Figur: Julian Post-Melbye, KHM.

område. Dette kan komme av at jordsmonnet hadde gode bevaringsforhold der, eller det kan ha vært en ekstra nødvendighet å lede dyrene med større gjerder akkurat i dette området. Den stående skogen kan også ha vært lite egnet som gjerdestolper i områdene med nedgravde stolper, eller stolpene kan ha blitt etablert som erstatning for vindfall i løpet av anleggets brukstid.

Ledegjerder for elg blir sjeldent påvist. Det blir som regel satt i sammenheng med at gjerdene likeså godt kunne festes i trær (Bergstøl 1997:49). Selv om det ikke er påvist ledegjerder i Sverige, tar man der utgangspunkt i at de har eksistert (Spång 1997:60). Blant det etnografiske materialet fra taigaen i Sibir finnes det et eksempel på store gjerdesystemer for elgfangst. Khanty- og Mansi-folkene i det nordlige Sibir anla ledegjerder på inntil 70 km som hadde spredde fangstgropene inni (Prokof yeva m.fl. 1964: 520). Evenkene i Øst-Sibir anla også gjerder rundt fangstgropene med doble stolper (Vasilevich & Smolyak 1964: 627).

Rekonstruksjonsforslagene av gropene i Dokkføy og Gråfjell har traktform øverst. Med en slik form for trakt spiller det mindre rolle om gjerdene treffer midt på gropa, siden åpningen blir så bred at elgen ikke kan stege over åpningen på tvers. På Grundset har

fangstgropene hatt loddrette vegger helt opp, noe som nødvendiggjør at dyrene må gå i gropa fra kortenden. Tidligere har de blitt kalt sperregjerder siden de ble antatt å være rette stengsler mellom gropene (Jakobsen 1989). Etter undersøkelsene på Grundsets skogen 1 blir det mer naturlig å benevne dem for ledegjerder på samme måte som gjerder i forbindelse med reinfangst.

Rekonstruksjonen av sperregjerdet fra Dokkføy viste at gjerdet har vært som en skigard, med parvis stående staur med skråstilte kløvde bjørkestammer mellom. Disse var surret med vidje. Ved et annet funn av sperregjerder i Snerthingdal var stakkene satt ned i et kryss, hvor det ble antatt at det var lagt trær eller stokker i krysset, såkalt hafell (Gustafson 2007:162). Disse gjerdene er funnet i myr og viser ikke situasjonen inn mot selve åpningen i gropene, bare et stykke fra. Hvorvidt skigard eller hafell har fortsatt helt til gropa, vites ikke.

På Grundsets skogen 1 ble det påvist ledegjerder som førte inn mot fangstgropene i et rusesystem. Dette er inntil nå helt ny kunnskap om elgfangst. En mulig parallell finnes i Orvdalen i Rendalen. Der er det påvist stolperøyser i det store fangstanlegget med over 500 gropene. Disse røysene er funnet i den øvre delen av anlegget mot tregrensen. Her er det mer sannsynlig

at det hovedsakelig var fangstet rein (Holseng 2004). Formen på gjerdssystemet på Grundsetskogen 1 er aldri påvist tidligere. Dette viser verdien av å flateavdekke rundt anleggene med maskin ved undersøkelser av fangstgroper. Man har tidligere antatt at gjerdene har vært festet i stående trær, så dette er derfor ny kunnskap om konstruksjonsmåten.

17.5.1 Oppsummering: Hvorfor er gjerdene ruseformet?

Lenger nord i Østerdalsområdet har Hilde Amundsen og Kristin Os foreslått at de ruseformede massefangstanleggene for rein må forstås i en samisk kontekst (Amundsen & Os 2015: 52). Også elgfangstanleggene lenger nord i Hedmark har blitt tolket å tilhøre en ikke-bofast fangstbefolkning (Bergstøl 2008). Kan det være slik at hele anlegget i Elverum er bygd opp innenfor en annen tradisjon enn anleggene i Dokkfløy og Snertingdal? Det har tidligere vært foreslått at såkalte gravde og murte fangstgroper for rein hadde ulikt kulturelt opphav (Bang-Andersen 2004). Det har imidlertid fremkommet eksempler hvor begge typer forekommer i samme anlegg, så det antas heller at forklaringen på ulik byggemåte er funksjonell ut fra ulik tilgang på byggemateriale lokalt (Jordhøy 2007; Bergstøl 2015b).

Fangstgroper er funksjonelle anlegg som finnes over store deler av den skandinaviske halvøy, og det er ikke kriterier i dag som kan fastslå om den enkelte fangstgrop skal knyttes til en samisk eller norsk tradisjon. Et slikt spørsmål må belyses med annet materiale.

Denne tolkningen av fangstgropenes konstruksjon, med rette, tømmerkledd vegger og ledegjerder inn mot hjørnene av gropene, viser hvor stor likheten er til anleggene for rein. Det er stort sett bare dimensjonene som er forskjellige. Studier av fangstanlegg for elg- og reinfangst har stort sett blitt holdt hver for seg, men vi ser nå nødvendigheten av å diskutere disse mer i sammenheng. Det har blitt en vedtatt sannhet at reinen har hatt traktformede ledegjerder, mens elgen måtte ha sperregjerder. Gropfangst på elg og rein er i bunn og grunn samme teknologi, og vi vil anta at en utvikling i reinfangsten raskt ville ha forplantet seg til elgfangsten, og motsatt.

Sperregjerder som har gått fra midten av gropene, gir mening dersom gropene har hatt skrå vegger, og siden dette har vært den vanligste tolkningen av gropenes konstruksjon, har heller ikke gjerdenes plassering inn mot gropene vært problematisert. Når det nå viser seg at fangstgropene har vært rektangulære kasser uten slike skrå vegger, så gir det mer mening at elgen ble ledet inn fra kortsiden for at den ikke skulle stege rett over gropa. Ved fremtidige utgravninger vil det nå bli behov

for å gjøre mer omfattende avdekkinger i bakken rundt gropene for å se om tilsvarende ledegjerder kan finnes.

Et siste moment som blir belyst gjennom utgravningene langs nye rv. 3/25, er samtidigheten mellom anleggene. Man kan tydelig spore at mange av fangstanleggene har vært i bruk samtidig i eldre jernalder. Som nevnt i starten var det i de tidlige lovtekstene begrensinger på hvor tett på noen andre sitt fangstanlegg man kunne bygge. Med den store tettheten i Elverum ser vi all grunn til at denne loven hadde relevans, og forholdene i eldre jernalder ser ut til å ha måttet forholde seg til den samme problemstillingen.

17.6 ABSTRACT: TRAPPING PITS AND FENCES FOR MOOSE IN ELVERUM, HEDMARK COUNTY

Trapping pits for moose are ubiquitous in the woodland valleys of eastern Norway. In this article, we present new knowledge obtained from excavating parts of six trapping pit systems running parallel with each other, east to west, within only a few kilometers of the valley's north-south axis in Elverum, in Hedmark County. We see that the construction of the pits followed a uniform pattern through several thousand years, from the late Neolithic until the Early Iron Age. The pits were constructed by excavating a large bowl-shaped pit upwards of 7–8 meters in diameter and 2–2,5 meters deep. Then a rectangular construction of wood about 180 cm high, 150 cm long and 100 cm wide was placed within the pit before it was backfilled. Thus, on the surface, the opening was only 100x150 cm.

Traces of a trap fence to lead the moose over the pits was documented at one of the sites. The fence's funnel shape would lead the animal over the pits in a straight line. This is a unique and newly discovered feature for moose trapping but is well known and documented for trapping reindeer. We find that this form of trap fence makes sense compared to earlier interpretations in which reconstructions have found it difficult to demonstrate how the moose should be directed to the pits.

17.7 LITTERATUR

Amundsen, Tina

2007 *Gråfjellprosjektet Bind 2 Elgfangst og bosetning i Gråfjellområdet*. Varia 64. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Oslo.

Amundsen, Hilde Rigmor og Kristin Os

2015 Ruseformete massefangstanlegg for villrein i nordre Hedmark – samiske eller norrøne tradisjoner? *Heimen*. Lokal og regional historie 1/2015:41-55.

Universitetsforlaget.

- Bang-Andersen, Sveinung
2004 *Reinsdyrgraver i Setesdal Vesthei. analyse av gravenes beliggenhet, byggemåte og brukshistorie*. AmS-Varia 40. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Barth, Edvard K.
1994 Var fangstgroper i bruk allerede i steinalderen? *Viking* 57:119–136.
- Barth, Sonja og Edvard K. Barth
1981 *Fangstanlegg for rein på Storøa i Engerdal*. Norsk skogbruksmuseum, Elverum.
1986 *Fangstgraver i Engerdals vestfjell*. Norsk skogbruksmuseum, Elverum.
- Bergstøl, Jostein
1997 *Fangstfolk og bønder i Østerdalen*. Varia 42. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
2006 Rapport. Arkeologisk utgravning. Fangstgroper ved Aursjøen: R 604 (ID 102110), R 1005 (ID 102113-4). Aursjøen/Dalsida statsallmenning 156/1, Lesja, Oppland. Kulturhistorisk museum, Oslo.
2014 Rapport. Arkeologisk utgravning Fangst- og kullgroper på Tassåsen. Houm Søndre 63/11, Elverum., Kulturhistorisk museum, Oslo.
2015a 8000 år gamle fangstgroper for elg. *Viking* LXXVIII:47–62.
2015b Trapping pits for reindeer – a discussion on Construction and dating. I *Exploitation of outfield resources – Joint Research at the University Museums of Norway*, redigert av Svein Indrelid, Kari Loe Hjelle og Kathrine Stene, s. 49–54. University Museum, University of Bergen, Bergen.
- Frostatingslova
1994. *Frostatingslova*, redigert av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes. Norrøne bokverk. Samlaget, Oslo.
- Gundersen, Ingar Mørkestøl
2016 *Gård og utmark i Gudbrandsdalen. Arkeologiske undersøkelser i Fron 2011–2012*. Portal forlag, Kristiansand.
- Gustafson, Lil
2007 Et elgfangstsystem i Snertingdal – undersøkelse av sperregjerde. I *Arkeologiske undersøkelser 2001–2002. Katalog og artikler*, redigert av Karl Karlhovd, s. 159–172. Varia 62. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Oslo.
- Holseng, Ove T.
2004 Et fangstgropssystem i Orvdalen, Rendalen. Kulturhistorisk kontekst belyst ut fra dateringsproblematikk, Hovedfagsoppgave. NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Jacobsen, Harald
1989 Et rekonstruert fangstanlegg ved Dokkfløyvatn. *Viking* LII:114–132.
1992 Fangstanlegg for elg. I *Kulturminner i skog*, s. 16–17. Landbruksdepartementet og det Norske skogselskap, Oslo.
- Jordhøy, Per
2007 *Gamal jakt- og fangstkultur som indikatorar på trekkmonster hjå rein. Kartlagde fangstanlegg i Rondane, Ottadalen, Jotunheimen og Frollhogna. Førebels utkast*. NINA rapport 246. Norsk institutt for naturforskning, Trondheim.
- Magnus, V. I.
1970 *Magnus Lagabøters landslov*. Scandinavian university books. Universitetsforl., Oslo.
- Mikkelsen, Egil
1986 Fangst- og kullmilegroper – vanligste fornminner i Hedmark. Arkeologiske undersøkelser på Grundset 1984. *Alfarheim, Årbok for Elverum* 1.
- Odden, John, John D. Linnell, Ole Gunnar Støen, Lars Gangås, Erling Ness og Reidar Andersen
1996 *En utredning foretatt i forbindelse med Forsvarets planer for Regionfelt Østlandet. Trekk og områdebruk hos elg i østre deler av Hedmark*. NINA oppdragsmelding 415. Norsk institutt for naturforskning, Trondheim.
- Out, Welmod, Mikkelsen, Peter Hambro & Savig, Karen
2016 Rapport vedr. detaljeret vedanatommisk analyse KHM 2011/12427, prosjektkode: 220244, Rv3/25, flere lokaliteter i Løten kommune, Hedmark fylke (FHM 4296/1774)
- Ristvedt, Kristin
2000 En undersøkelse av kullgroper og fangstgroper i Elverum. *Nicolay* 81:6–10.
- Prokofyeva, E. D.
1964 The Nentsy. In Levin M. G. & Potapov L. P. (eds), *The Peoples of Siberia*, s. 547–570 The University of Chicago Press
- Solli, Brit
2018 Reindeer Hunting, Materiality, Entanglement and Society in Norway. *Journal of Glacial Archaeology* 3.1:1–16.
- Spång, Göran
1997 *Fångstsambälle i handelsystem: Åsele lappmark neolitikum – bronsålder*. Studia archaeologica Universitatis Umensis. Umeå Universitet.
- Stene, Kathrine
2014 *Gråfjellprosjektet. Bind 4. I randen av taigaen – bosetning og ressursutnyttelse i jernalder og middelalder i Østerdalen*. Portal forlag, Kristiansand.
- Vasilevich, G. M. & Smolyak, A. V.
1964 The Evenks. I *The Peoples of Siberia*, redigert av Levin, M. G. og L. Popatov, s. 620–654. The University of Chicago Press. Chicago.
- Vorren, Ørnulv
1979 Fallgravanlegg for elgfangst. *Ottar* 116–117:70–78.
1997 Fallgravanlegg for elgfangst. *Artikkelsamling om automatisk freda kulturminner i skog*:225–233.